

KAREL PACNER

NEOBYČEJNÉ

OKAMŽIKY

HISTORIE

PLUS

Neobyčejné okamžiky historie

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.nakladatelstviplus.cz
www.albatrosmedia.cz

Karel Pacner
Neobyčejné okamžiky historie – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2017

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA a.s.

NEOBYČEJNÉ
OKAMŽIKY
HISTORIE

MÉ SESTRĚ EVĚ

KAREL PACNER

NEOBYČEJNÉ

OKAMŽIKY

HISTORIE

PLUS

CENY Z NOBELOVA DĚDICTVÍ. A PROČ?

Když se příbuzní Alfreda Nobela dověděli o jeho závěti, začali se soudit o její platnost. Vždyť celých 94 procent svého jmění odkázal nadaci, která bude každoročně udělovat pět cen za významné počiny na poli vědy, literatury a mírového hnutí. To nemohl být při smyslech...

V úterý 10. prosince 1901 večer se v Koncertní síni Hudební akademie ve Stockholmu scházela neobvyklá společnost. Výkvět intelektuálního světa, vládní úředníci a vyšňoření vysocí důstojníci a generálové, význační profesori z Německa a Nizozemska. Na třináct set lidí. A mezi nimi bylo i dvě stě padesát studentů – nastupující intelektuální generace.

Místo, kde obvykle sedávali mistři královského orchestru, zaplavilo moře květin. Uprostřed různobarevných stužek stála velká busta Alfreda Nobela a vedle čtyři obelisky s nápisy FYZIKA, CHEMIE, MEDICÍNA, LITERATURA.

Nakonec vstoupila do sálu za zvuků fanfár královská rodina. Vedl ji třiáctýřicetiletý korunní princ Gustav, budoucí král Gustav V., následovaný devatenáctiletým princem Gustavem Adolfem, budoucím králem Gustavem VI. Adolfem, a dalšími.

Samu slavnost zahájil královský orchestr interpretací písně nedávno zesnulého švédského skladatele Ludviga Normana a první si vzal slovo předseda Nobelovy nadace bývalý premiér Erik Gustaf Boström. Vyzdvihl práci Alfreda Nobela, jeho charakter a snahy o přínos budoucím generacím. Sekretář Švédské královské akademie věd (*Kungliga Vetenskapsakademien*) Carl David af Wirsén, známý básník, přednesl báseň věnovanou právě Nobelovi.

Přední švédský historik předseda Akademie věd Clas Theodor Odhner promluvil o významu prvních dvou laureátů – o Němci Wilhelmu Konradovi Röntgenovi, objeviteli paprsků,

dnes nazývané jeho jménem, a o Jacobus-Henricusu van't Hof-fovi z Nizozemí, autorovi zákonů chemické kinetiky a zákonu osmotického tlaku v roztocích.

Odhner sestoupil z pódia a spolu s korunním princem Gustavem předal laureátům za fyziku a chemii diplomy.

Prezident Karolinského institutu (*Karolinska Institut*), lékařské univerzity ve městě Solna na severu Stockholmu, Karl Mörner vyzdvihl práci Emila Adolfa von Behringa z Německa, který objevil léčbu pomocí sér, zvláště pak sérum proti záškrtu. Wirsén se poklonil literárnímu významu francouzského básníka Sullyho Prudhommeho. Oběma předal Nobelovu cenu opět korunní princ.

Obdobná slavnost se odehrála ve stejný den v norské Christianii (dnes Oslo). Na návrh výboru jmenovaného tamním parlamentem, Stortingem, dostali Nobelovu cenu za mír zakladatel Mezinárodního Červeného kříže Jean Henri Dunant ze Švýcarska a známý francouzský humanista Frédéric Passy.

Závěť vynálezce dynamitu Alfreda Nobela se začala naplňovat.

CESTA K BEZPEČNÉ VÝBUŠNINĚ

Alfred Nobel se narodil 21. října 1833 ve Stockholmu v rodině bohatého podnikatele. Měl dva starší bratry a jednoho mladšího. Otec Immanuel Nobel byl vynálezce a stavěl mosty. Když ve Švédsku zbankrotoval, přestěhoval se do Finska a později do Ruska, kde založil továrnu na výrobu min a opět se vyšvihl mezi podnikatelskou elitu. Syny vychovávali domácí učitelé, mnozí byli univerzitními profesory. Alfred uměl v sedmnácti letech kromě rodné švédštiny ještě rusky, francouzsky, německy a anglicky. Pobyt v zahraničí a znalost několika cizích řečí z něho udělaly kosmopolitu.

Od mládí se zajímal o literaturu, zvláště anglickou. Ovšem přitahovaly ho i chemie a fyzika. Na doporučení otce studoval v letech 1850–1852 v Paříži chemické inženýrství. Ve francouzské metropoli se sblížil s mladým italským chemikem Ascanio Sobrerem, vynálezcem pyroglycerinu, později přejmenovaného na nitroglycerin.

Tato výbušnina byla nestabilní, v čistém stavu snadno vybuchovala. V praxi se nedala používat. Právě to mladého Švéda přitahovalo, chtěl ji zkrotit. V pokusech mu zpočátku pomáhal otec. Avšak 3. září 1864 vybuchla ve Stockholmu část továrny a zabila pět lidí včetně mladšího bratra Emila.

Úřady zakázaly nebezpečné experimenty na území metropole. Alfred Nobel netrpěl sentimentem. Pokračoval v nich na lodi na jezeře Mälaren, které leží západně od města. A založil kvůli tomu akciovou společnost.

Mladý chemik smíchal nitroglycerin se střelným prachem, a získal tak stabilní látku, kterou odpálil obyčejnou zápalnicí. Tuto směs – říkal jí trhací olej – dál zlepšoval. Získal na ni patent.

Švédské státní dráhy začínaly v roce 1864 kopat ve Stockholmu tunel Söder. Jeho stavitelé považovali trhací olej za nejlepší trhavinu k hloubení, a proto si ho objednali – právě u Nobela. Začaly se hrnout další zakázky.

Nobel odjel do Německa, založil zde další společnost a poblíž Hamburku postavil továrnu. Začátkem roku 1866 se pokusil dobýt Spojené státy. Musel však překonávat nástrahy byrokratů, politické intriky a vychytralé podvodníky, ale nakonec i tam získal patenty, založil firmu a pustil se do stavby továren.

Mezitím budova v Hamburku vybuchla. Když se v srpnu vrátil, nařídil postavit novou a dál si lámal hlavu se zvýšením bezpečnosti své trhaviny. Uvědomil si, že musí nitroglycerin napustit do nějakého porézního materiálu, se kterým se dá snadno manipulovat. Nakonec objevil v Německu bažiny s porézním

savým pískem, jemuž se říká „Kieselguhr“. Tento písek prosákl nitroglycerinem a získal materiál, který mohl snadno hníst a tvarovat. K výbuchu ho mohla přivést jediné rozbuška.

Konečně měl ideální výbušninu, které se nemusel nikdo bát. Ještě musel vymyslet název. Vzpomněl si, že v řečtině se „síla“ nazývá „dynamis“ – a rozhodl se pro dynamit. V roce 1867 získal patenty na dynamit v mnoha evropských a za oceánských zemích. Tato třaskavina nahradila nebezpečný nitroglycerin, nevypočitatelnou střelnou bavlnu i málo účinný střelný prach.

NEJVĚTŠÍ UŽITEK PRO LIDSTVO

Dynamit měl ohromný úspěch nejen mezi stavebními firmami, ale i u vojáků. Ve dvaceti evropských státech založil Nobel na devadesát továren. Stal se mnohonásobným milionářem.

Nebyl přívržencem válek. Naopak snil o míru. Dokonce doufal: „Moje továrny na dynamit zřejmě ukončí války dříve než všechny ty vaše kongresy. Ten den, kdy dva armádní sbory budou schopné zničit jeden druhého během sekundy, se všechny civilizované národy s hrůzou odvrátí od války a rozpustí své armády.“

Neodvrátily. Nobel byl naivní člověk, bez politického rozhledu. Snil dál: „Nové poznatky, nové objevy a ideální umělecká díla učiní svět bohatším a krásnějším, přičemž rozkvět všech těchto statků má jedinou základní podmínku: mír.“

Na soukromý život si nenašel čas. Zůstal svobodný, trochu se sblížil se zchudlou rakouskou šlechtičnou Berthou Kinskou, kterou přijal na podzim 1875 jako sekretářku. Diskusemi s ní si tříbil názory. Rád filozofoval. Hltal romány, sám psal básně a dramata. Přáteli zůstali i poté, co se Bertha vdala a podepisovala se Suttnerová.

Velmi ho zaujal její román *Die Waffen Nieder! (Odzbrojte!)*, který vyšel roku 1889 v Drážďanech. Autorka v něm vyličila příběh aristokratky, která přišla o svého prvního manžela během války v Itálii roku 1859 a potom se trásla o svého druhého muže ve střetnutích Pruska a Dánska roku 1864 i Pruska a Rakouska u Hradce Králové o dva roky později. Popsala v něm hrůzy války včetně pohrbívání mrtvých a možná také polomrtvých vojáků.

Suttnerová se stala bojovnicí za mír. Založila několik mírových organizací. Přispěla ke zřízení Mezinárodního soudního dvora v Haagu v roce 1899. Pokoušela se vydávat pacifistický časopis, ale zkrachoval. Nobel její úsilí hodně financoval. Neustále si psali dlouhé dopisy.

Naposledy se Bertha setkala s Nobelem v létě 1892 v Curychu. Zaníceně mu vyprávěla o potřebě míru na Zemi. Souhlasil s ní – používání dynamitu ve válkách ho trápilo.

V dopise ze 7. ledna 1893 jí naznačil, že chce založit fond, ze kterého budou vypláceny odměny vědcům a lékařům za vynikající činy, a že rovněž uvažuje o zřízení ceny pro lidi, kteří se zaslouží o světový mír a porozumění mezi národy.

Závěť podepsal 27. listopadu 1895 ve Švédsko-norském klubu v Paříži. Plných 94 procent svého jmění, což představovalo 31 milionů švédských korun (186 milionů amerických dolarů), odkázal nadaci, která bude každoročně udělovat pět cen: „S celým mým zbylým realizovatelným majetkem bude naloženo takto: Kapitál vložený vykonavatelem mé závěti do bezpečných cenných papírů dá základ fondu, z jehož úroků budou každoročně odměňováni ti, kteří v uplynulém roce prokázali lidstvu největší užitek. Úroky ať jsou rozdělovány na pět stejných částí, z nichž jedna připadne tomu, kdo udělal nejdůležitější vynález nebo objev v oblasti fyziky; jedna část tomu, kdo udělal nejdůležitější chemický objev nebo zdokonalení; jedna část tomu, kdo udělal nejdůležitější objev v oblasti fyziologie

nebo medicíny; jedna část tomu, kdo vytvořil v literatuře vynikající dílo s ušlechtilou myšlenkou; a jedna část tomu, kdo učinil nejvíce pro sbratření národů a zrušení či zmenšení armád nebo se zasloužil o uspořádání a podporu mírových kongresů. Ceny za fyziku a chemii budou udíleny Švédskou akademií věd, ceny za fyziologické nebo lékařské práce Karolinským institutem ve Stockholmu, za literaturu Akademií ve Stockholmu a ceny předním obráncům míru pětičlenným výborem, který zvolí norský parlament. Je mou výslovnou vůlí, aby při udílení cen nebyl brán žádný zřetel na národnost a cenu obdržel ten nejzasloužilejší, nehledě na to, zda je Skandinávec nebo ne.“

Alfred Nobel nebyl nikdy úplně zdrav. Trpěl zažívacími obtížemi, stěžoval si na bolesti hlavy a občasné deprese. Dlouhé hodiny a dny trávil v laboratořích, kde dýchal jedovaté výpary. Hodně cestoval, chyběl mu domov. Byl přepracovaný. Neměl přátele a cítil se osaměle. Zápasil s úřady a veřejností kvůli svým patentům, výbuchům v továrnách, kdy umírali lidé. Musel se vypořádávat s nepoctivými podnikateli, kteří chtěli zbohatnout na jeho účet. Ve vyšším věku ho sužovalo srdce.

V devadesátých letech chtěl skoncovat s kočovným životem a vrátit se do Švédska, avšak nepříznivé skandinávské podnebí ho od toho odrazovalo, počítal s Paříží, možná i s jižní Francií.

Zemřel 10. prosince 1896 ve své vile v italském San Remu na mozkovou mrtvici.

Když se dověděli příbuzní o závěti, začali se soudit o její platnost. Odkázal peníze na vědu, na literaturu a na mír?! To jsou tak nepraktické věci! Určitě nebyl při smyslech, když to psal. To přece nemůžete uznat!

Norský parlament 26. dubna 1897 Nobelovu závěť posvětil. Přesto tahanice o ní pokračovaly ještě několik let.

NA VRCHOL SPOLEČENSKÉHO ŽEBŘÍČKU

Až 29. června 1900 založili Ragnar Sohlman a Rudolf Lilljeqvist, pověřeni vykonáním závěti, Nobelovu nadaci (*Nobelstiftelsen*). Podle přání zesnulého jmenovaly její členy přední švédské a norské instituce, předsedu švédský král. Vzniklo pravidlo, že cenu mohou dostávat pouze žijící osoby, přičemž o jedno laureátství se mohou podělit nanejvýš tři lidé.

Nadace přijímala v létě návrhy na první laureáty. Na cenu za fyziku dostala dvacet doporučení, na cenu za chemii devět. Nositele za literaturu vybíralo 42 švédských spisovatelů, básníků a umělců.

Odměny na Nobelovy ceny se vyplácejí z úroků. V roce 2012 dostával každý laureát 8 milionů švédských korun, což dělalo 1,2 milionu amerických dolarů neboli 0,93 milionu euro. Jestliže si pro jednu cenu jdou dva nebo tři lidé, musí se o tuto částku podělit.

Kromě laureátské listiny získávají všichni ještě speciální medaile ze zlata. Na líci mají portrét Alfreda Nobela s roky jeho narození a smrti. U těch, co se udělují ve Stockholmu, je na rubu motiv týkající se druhu ceny a latinský nápis *Inventas vitam juvat excoluisse per artes* – *Vynálezy zlepšují život, jenž je zkrášlován uměním*, což je citát z Vergiliovy *Aeneidy*. Na ceně za mír je nápis *Pro pace et fraternitate Pentium* – *Pro mír a bratrství mezi národy*. Na každé medaili je také vyryto jméno držitele. Diplom je unikátním grafickým dílem.

Nobelovy ceny se staly měřítkem úspěchů ve výzkumu. Ovšem na počátku nikdo netušil, jak prestižní záležitostí se stanou. Dnes pro vědce neexistuje vyšší uznání než stát se nobelistou.

Ceny se většinou udělují po delší době od objevu, aby vynikl jeho skutečný význam. Nicméně ani tato opatrnost nezabránila některým omylům. A také není možné postihnout

všechny úspěchy naprosto spravedlivě. Laureátství za literaturu a za mír bývají často diskutabilní, tam se vrcholná objektivita hledá stěží. Ceny každoročně předávají švédský a norský král.

Když v roce 1968 slavila švédská národní banka Sveriges Riksbank tři sta let od svého založení, rozhodla se zřídit i Nobelovu cenu za ekonomii. K diplomu přidává šek na 10 milionů švédských korun. I tady nejsou při rozhodování kritéria zcela objektivní.

Alfred Nobel chtěl štědrrou rukou přispívat badatelům k jejich práci, zbavovat je existenčních starostí. Dnes, kdy se věda stala hnacím motorem pokroku, je obvykle bohatě dotována prozíravými vládami a firmami. Nobelova cena je tedy jakýmsi povýšením na vrchol společenského žebříčku, případně potvrzením tohoto postavení.

CIZINEC NÁS
UPOZORNIL
NA DĚTI V ULICÍCH.
DĚKUJEME!

*Tomáš Garrigue Masaryk
na Václavském náměstí v Praze, 1929*

Leo Wiener, první profesor slovanské literatury ve Spojených státech, který přednášel na prestižní Harvardově univerzitě, objížděl v létě 1901 Evropu a Rusko. Navštívil i Prahu. Chtěl poznat stav české kultury a pochopit tamní politický vývoj. Kromě několika spisovatelů navštívil i kolegu Tomáše Garrigue Masaryka, profesora filozofie české části Univerzity Karlovy. Masaryk se chystal příští rok na sérii přednášek na chicagské univerzitě.

Wiener strávil s Masarykem „dvě příjemné hodiny“, jak uvedl v článku *Nové Čechy*, který publikoval v časopise *Nation*. Vypadá jako Američan a tento dojem posiluje i jeho „rezervované chování“ – popisoval ho. „Masaryk byl ve Wienerově článku vyportrétován jako kritický myslitel, který se dívá bez předsudků na historii své země a zvraty českého osudu přisuzuje spíše domácí pasivitě než chamtivosti Němců,“ uvedl Jiří Kovtun v knize *Masarykův triumf*. „Masaryk si přeje, jak to zaznamenal Wiener, aby Češi zaujali čestné místo v Evropě, ale domnívá se, že »slepá nenávisť k Němcům« nevede k cíli a místo toho doporučuje, aby Češi »spravedlivě soutěžili s Němci o politické vedení« a aby byly láskou, nikoli nenávistí získány pro tento pokrokový program všechny složky heterogenní společnosti včetně Židů. Wiener se také zmínil o Masarykově činnosti ve vídeňském parlamentu a jeho rezignaci na poslanecký mandát v roce 1893 vysvětloval »únavou z frází a hrubých útoků mladočechů«.

Wiener měl ve vědeckých a politických kruzích velkou prestiž. Není divu. Kolovala o něm zvěst, že ovládá čtyři desítky cizích jazyků.

NA PŘEDNÁŠKOVÉM TURNÉ

Koncem dubna 1902 připlul dvaapadesátiletý Masaryk do Spojených států. Poprvé tam byl už v roce 1878, když si bral za manželku Charlottu Garrigouovou, dceru newyorského podnikatele. Nyní dostal pozvání k přednáškám na chicagské univerzitě. Jeho pobyt finančně zajistil známý podnikatel a mecenáš Charles R. Crane, pozvánku podepsal prezident (tedy rektor) univerzity William R. Harper. Masaryka nejspíš navrhl právě Wiener, původem ruský Žid a propagátor slovanství – rozhodně Masaryka uvedl na americkou scénu. Český profesor, který uměl výborně anglicky, navštívil ve Spojených státech všechna místa, kde žili krajané. Přednášel na témata, která jim byla blízká. V Baltimoru mluvil o Karlu Havlíčkovi, v Clevelandu o socialismu v Čechách, v Bostonu o snahách Němců zmodernizovat náboženský život, nicméně moderní náboženství hájil.

Všimly si ho i americké noviny. Baltimorský deník *Sun* s ním přinesl 19. května rozhovor. „Pod vysokým klasickým čelem je pár pronikavých tmavošedých očí, které se dívají velkými brýlemi s ocelovými obroučky,“ představoval ho reportér. „Orlí nos a pevná ústa dodávají jeho tváři patrně nejpůsobivější rysy. Návštěvník má vandykovskou bradku a trochu našedlý knír.“

VÁŽNÁ SOCIÁLNÍ OTÁZKA

Americkou společnost ohrožuje nedostatečná péče o děti přistěhovalců – upozornil host. Každý rok se usazuje ve Spoje-

ných státech půl milionu nových občanů a to znamená, že o miliony dětí není dostatečně postaráno.

„Jděte do New Yorku a najdete tam děti, které od časného rána do pozdního večera běhají po ulicích východní čtvrti,“ říkal. „Pak jděte do jiné části města a uvidíte, jaký je to rozdíl. Na jednom místě tisíce nevědomých dětí, které si hrají ve špině malých ulic a průjezdů, na druhém místě čistě oblečené děti s učebnicemi v rukou... Dovedu si představit jediný způsob nápravy: založit hnutí pro péči o tyto děti, pro jejich výchovu a tím také pro jejich mravní povznesení.“

Cizinec kritizoval hrdou Ameriku, avšak tato Amerika mu za to poděkovala.

Vlivný list *Washington Post* v úvodníku z 21. května připomněl: Někdy se stane, že člověk ze zahraničí poskytne Spojeným státům dobrou službu tím, že je upozorní na nepěkné věci, a to právě udělal Masaryk. Třebaže stát vynakládá velké peníze na stavbu nových budov a na platy učitelů, pro výchovu dětí dělá málo.

Masarykovo volání je podnětem k přemýšlení všech Američanů a také pro Kongres, aby řešil nedostatečnou regulaci přistěhovalců – napsal filadelfský *Public Ledger*.

„Vidíme, že když americký tisk poprvé uveřejnil a komentoval Masarykovy názory, námětem byla nikoli politická, nýbrž vážná sociální otázka,“ zdůraznil Kovtun. „Dnes je to pozoruhodný doklad šířky Masarykových zájmů a zároveň i jeho snahy nesetrvat u čirého soucitu a hledat praktická řešení.“

ROVNOPRÁVNOST JEŠTĚ JAKO KULTURNÍ PROGRAM

Český filozof přednášel v Chicagu od konce června 1902 na téma „filozofie dějin českého národa“. Během tří týdnů vystoupil třináctkrát. Posluchače seznámil s hlavními milníky

„Masarykovo“ Československo se stalo po první světové válce jediným ostrovem skutečné demokracie ve střední Evropě. (mapa Evropy, 1921)

české historie a zvláště se smyslem národního obrození v 19. století. Nacionalismu dával menší význam, českým buditelům šlo podle něho hlavně o svobodu svědomí. Upozornil i na otázky sociální, například na to, že 145 šlechtických rodin vlastní 24 procent půdy. „Naše národní obrození je neúplné a nedokonalé. Nejenže nemáme politickou nezávislost, ale ani naše sociální otázky nejsou vyřešené, a dokud je nevyřešíme, nebudeme mít skutečné národní obrození.“

„Stížnost na odpírání politické nezávislosti Čechám, která zazněla v přednášce o národním obrození, byla pak hlavním motivem Masarykovy řeči o Rakousku a jeho politických institucích,“ konstatoval Kovtun. „Z hlediska Masarykovy pozdější osvobozovací činnosti byla tato přednáška pionýrským činem: poprvé zde znalec poměrů z Čech v Americe podrobně vyléčil postavení Čechů v Rakousku a jejich politické požadavky. Hlavní kritiku zaměřil proti rakouskému centralismu, v němž nejvyšší moc je v rukou císaře.“

Získání rovnoprávného postavení Čechů v rakouské monarchii s rakouskými Němci a Maďary považoval Masaryk za kulturní záležitost – „nešířil ji ještě jako politický program, pro který by bylo třeba získávat vlivné americké osobnosti“. Český filozof pořád ještě považoval postavení českých zemí v Rakousko-Uhersku za přirozené.

HĹAD PO DUCHOVNÍM ŹIVOTĚ

I při své třetí návštěvě Spojených států v roce 1907, kam jel jako poslanec vídeňského parlamentu, tento stav obhajoval. Tentokrát ho o sérii přednášek žádali krajané v jedenácti amerických státech. Snažil se vyhovět všem. Americké Čechy považoval za významnou složku českého národa a očekával, že ve Spojených státech se mohou domácí politici nejednou inspirovat. Ovšem stále ho znepokojovala situace přistěhovalců. Mluvil o tom koncem září na výboru pro záležitosti „nových Američanů“. Počet lidí, kteří tam přišli ze slovanských zemí, odhadl na čtyři miliony.

Nemohl zapomenout na svou první cestu do USA v minulém století, kdy na lodi viděl malou dívku. „Měla svou adresu napsanou na prsou. Nemohla s nikým mluvit – nedovedla se dorozumět anglicky. Měl jsem dojem, že je to živá krabice nebo truhla popsaná a poslaná do Ameriky... Když jsem potom přišel do Pittsburghu nebo do Allegheny a pozoroval jsem život horníků, opět jsem viděl živé truhly nebo krabice, používané pro průmysl vaší velké země.“

Dělníci, s nimiž mluvil, nedovedli přesně vyjádřit, co chtějí, ale podle Kovtuna „dávali najevo, že žízní a hladovějí po duchovním životě“.

Masaryk se tedy zasazoval o lepší život přistěhovalců a starousedlíci mu byli za tyto postřehy vděční.

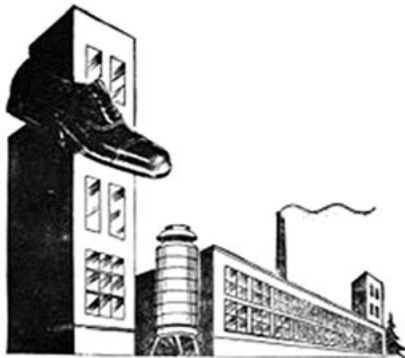
Pražského profesora doprovázela manželka Charlotte. Oba se chtěli účastnit sjezdu unitářské církve, jejíž byla členkou a předseda tohoto největšího mezinárodního sjezdu náboženských liberálů Samuel A. Eliot označil Masaryka za „jednoho z nejstatečnějších bojovníků za náboženskou svobodu“. Pražský profesor mluvil o Rakousku jako o jedinečném příkladu teokracie, za zemi, kde církev a stát splývají. Kritizoval však lidi, kteří „žijí ze své nenávisti k církvi“, ale na druhé straně i ty, kteří „nedbají o duchovní a náboženský život“. Zmínil se, že počítá i s dalším šířením socialismu, který vytvoří spravedlivější podmínky pro život všech.

Židovský tisk vyzdvihl, že když Masaryk před lety vystoupil proti vymyšlené rituální vraždě, riskoval tím své postavení univerzitního profesora. Plnil jsem však jenom svou povinnost – bránil se host před heroizací na shromáždění Sdružení haličských a bukovinských Židů.

Masaryk se – stejně jako kdekoli v Evropě – i na půdě Nového Světa projevoval jako zastánce demokracie pro všechny, bez ohledu na politické, sociální a kulturní rozdíly. Není divu, že když přijel na jaře 1918 jako vůdce československého zahraničního odboje do USA, měl na své straně nejen početnou českou menšinu, ale i mnohé čerstvé přistěhoválce, stejně jako rodilé Američany. Zprávy světového tisku o hrdinných bojích československých legií s bolševiky v Rusku a o jejich ovládnutí transsibiřské železniční magistrály, legendu TGM jenom podtrhovaly.

Československo se stalo jediným ostrovem skutečné demokracie ve střední Evropě. A zůstalo jím i po roce 1937, kdy sedmaosmdesátiletý Tomáš Garrigue Masaryk zemřel. O dva roky později zardousil tento ostrůvek za asistence britského a francouzského premiéra Adolf Hitler.

PANE GENERÁLE,
OBUJEME
RAKOUSKOU
ARMÁDU!

Bata

Dobová reklama

Koncem července 1914 vyhlásilo Rakousko-Uhersko válku Srbskému království. Vídeň a Berlín chtěly ovládnout a germanizovat polovinu Evropy. Císař povolával záložníky do zbraně.

Na válce bych mohl vydělat, a současně zabránit odchodu svých zaměstnanců na frontu – uvědomil si čtyřicetiletý zlínský továrník Tomáš Baťa. Tušil, že po několika měsících bojů by mohlo začít váznout zásobování potravinami pro obyvatelstvo a surovinami pro průmysl, proto nakoupil množství potravin, které uložil ve svém největším skladu, a rovněž tak kůže, látky, hřebíky a nitě potřebné pro výrobu.

PŘITAŽLIVÁ NABÍDKA ARMÁDĚ

Narodil se 3. dubna 1876 ve Zlíně a byl ševcem takřka od svého narození. Za otcův verpánek si sedl ve dvanácti letech. Když dospíval, chtěl se osamostatnit. Malou ševcovskou dílnu, kterou založil v roce 1894 s bratrem Tondou a sestrou Annou, rychle přeměnil na výrobní o deseti zaměstnancích. Vymyslel plátěné boty s koženou podešví a v roce 1900 už pracovalo v továrně, kterou postavil, 120 lidí.

Na podzim 1904 odjel na půl roku na zkušenou do Spojených států – přivezl nové zkušenosti z řízení a organizace výroby. Racionalizoval ji a zaměstnancům – říkal jim spolupracovníci – nabídl odměňování podle výsledků práce. Stále

přijímal nové dělníky – jejich bydlení vyřešil unikátně, stavěl pro ně typizované domky. Založil školu práce, na níž si jeho lidé zvyšovali kvalifikaci – opět novinka.

Začátkem srpna 1914 se rozjel Tomáš Baťa do Vídně. Nabídne své boty armádě! Do kapsy si vzal několik tisíc korun...

Na Slovanském plese, kde se před dvěma lety seznámil se svou manželkou, mu představili také barona Sochora, sekčního šéfa na ministerstvu války. Baron mu poradil, aby se obrátil na generála Langra. Dokonce generálovi zatelefonoval, že za ním přijde továrník ze Zlína.

„Mám továrnu s dvanácti sty dělníky. Vyrábíme především lehkou koženou obuv s plátěným svrškem. Mohu dodávat botu pro vojáky.“

Generál byl šťastný, že se mu přihlásil výrobce obuvi. „Kolik párů denně, pane Baťa, děláte?“

„Asi pět tisíc.“

„Já bych jich potřeboval v krátké době půl milionu. Můžete to zařídit?“

„Mohu, pane generále. Ale jedině když moji dělníci nebudou muset do války, když je vyreklamujete.“

„Budou vyreklamováni, pane Baťa. Pokusím se to zařídit.“

KRÁLEM ŠEVců

Oba pánové byli spokojeni. Večer se vrátil Baťa do Zlína. S sebou vezl vzorky bagančat, kopyta k jejich výrobě, sadu nožů na sekání, sadu nožů na krájení – všechno opatřené úředními pečeti. Dobře že vzal s sebou těch pár tisícovek – úplatky brali všichni, od generálů až po obyčejné úředníky.

Druhý den požádal starostu města Štěpánka, svého bývalého společníka, aby svolal majitele fabrik a větších dílen. Přišli všichni, měli obavy, že své výroby musí kvůli válce zavřít, nic

jiného si představit nedovedli. Vídeň určitě zadá dodávky pro armádu svým firmám!

Baťa je překvapil: „Pánové, byl jsem včera ve Vídni. I já si musel nejdřív v duši odpovědět na otázku, jestli my Češi máme dělat boty pro rakouskou armádu, a dost jsem se tím trápil. Ale pak jsem uvažoval takhle: nejpřednější jsou zdejší lidi, ti by měli mít práci a taky výdělek. Budou vyreklamováni, nepůjdou na frontu. Víte, kolik tím zachráníme životů? Já sám bych nemusel jít, mám od mládí takové křečové žíly, že mě nevzali ani na vojnu, ale jsou tady stovky mladých... Dělají u mne a u vás, oni jsou naše budoucnost, sláva ševcovského stavu... Ve Vídni jsem obstaral vojenskou zakázku tak velkou, že stačí pro všechny zlínské výrobce. Proto jsme se sešli, abychom si ji rozdělili. Přivezl jsem kopyta, nože, tady je o tom všem písemný záznam. Objednávku navrhuji rozdělit podle toho, kolik kdo z vás má cvikacích strojů.“

Rázem si všichni oddechli. A souhlasili.

Starosta vzkázal na nádraží, aby se branci, kteří čekají na vlaky, jež je měly odvézt ke svým plukům, vrátili domů. Jeden četník je však chtěl zdržovat: „Pan Baťa sabotuje úřední příkazy!“ A šel si stěžovat na okresní hejtmanství. Úředníci nevěděli, co mají dělat, a zatelefonovali na ministerstvo do Vídně. Odpověď na sebe nenechala dlouho čekat: z Vídně pošlou do Zlína komisi, která každého povolance prověří.

První měsíc vyrobili zlínská továrníci 30 tisíc párů vojenské obuvi. Vídeň požadovala víc. Druhý měsíc produkci zvedli. Čtvrtý měsíc přijel do Zlína generál Langer. Ano, do války ševcovští dělníci odcházet nemusejí, boty potřebujeme!

Po obědě, který pro něj Baťa uspořádal, se generál továrníka zeptal: „Slyšel jsem, že jste měl být povýšen do šlechtického stavu, ale neměl jste zájem...“

Baťa si myslel, že je tahle šlamastyka za ním, ale teď musel opět horečně hledat argumenty na svou obhajobu. Nakonec

si vzpomněl na případ německého Kruppa. Když mu chtěl císař Vilém II. udělit titul knížete, odmítl: „Rád by si ponechal titul, který si vydobyl svou prací – titul ocelářského krále. A já uvažuju podobně.“

Langer si oddechl: „Vy byste se rád stal králem ševců, že? Myslel jsem si, jestli v tom není něco politického. Tak to ve Vídni ohlásím.“

Také Baťa si oddechl – nechtěl vykládat, že je především Čech.

LÉČBA SNÍŽENÍM CEN A MEZD

V továrně se usadil vojenský správce, penzionovaný generál, který chtěl diktovat některá opatření – nesmyslná opatření. Podnik s více než tisícovkou zaměstnanců má mít vlastní vězení. A tak dále. Baťa na starého generála křičel, nakonec vojenský byrokrat raději sám odešel.

Továrník přemýšlel o poválečné budoucnosti. V Holandsku chodí v dřevácích, napadlo ho tedy, že by mohli vyrábět letní boty, kde podešev bude ze dřeva a vršek z vojenských odpadů. Ostatní ševci nad tím kroutili nedůvěřivě hlavou, ale během několika měsíců byl o tuto novinku takový zájem, že je vyráběla třetina z pěti tisíc dělníků.

V té době se Baťa také pustil do budování sítě vlastních obchodů.

O Vánocích 1917 se vydal s manželkou na krátkou dovolenou na rakouský Simmering. Třetí den o něco zavadil nohou a otevřela se mu křečová žíla – zánět žil. Hrozná bolest! Odvezli ho do nemocnice a lékaři mu nařídili ležet. Odmítl, byl tvrdohlavý, myslel si, že vůlí chorobu přemůže, a nechal se převézt do Zlína. A každý den ho vozili a nosili do fabriky, jeho stav se však zhoršoval. Nakonec musel zůstat doma a místo několika týdnů se kurýroval pět měsíců...

Ševcovský král Tomáš Baťa byl vizionář, který vytvořil základy moderního českého průmyslu a manažerského myšlení. Komunisté ho očerňovali a napadali, ale když později převzali v republice moc, staly se některé jeho metody tiše základem pro mnohé podniky. Baťovy závody ve Zlíně, 15. 8. 1934

Československou republiku přijal koncem října 1918 Zlín vcelku klidně. Pod vlivem bolševických agitátorů proběhlo několik demonstrací proti zbohatlíkům, kapitalistům, keřasům. Dokonce vyvolali i krátkou stávkou.

Vládní úředníci občas vtrhli do továrny a kontrolovali kdeco. Vagony s botami, které Baťa posílal do svých prodejen, vykrádali neznámí lapkové, ale pojišťovny odmítaly vyplácet pojistné. Továrník, vědom si toho, že řádně platí daně, zajel do Prahy za ministrem financí Aloisem Rašínem a domluvil se s ním na ukončení úřední šikany. Z demobilizovaných vojáků zřídil tovární stráž, která doprovázela vagony se zbožím, a založil odborovou organizaci, jejíž vedení si zvolili sami zaměstnanci.

Dodávky pro armádu skončily, rovněž zakázek do sousedních německy mluvících zemí ubylo. Sklady byly plné zboží a lidé boty nekupovali. Baťa však přemýšlel opět netradičně – snížil ceny až na polovinu a zaměstnancům zkrátil mzdy o 40 procent. Jako kompenzaci pro ně ve firemním konzumu zavedl slevy. Sklady se vyprázdnily a lidé byli spokojeni.

Vytvářel síť prodejen i v zahraničí, boty tam prodával za nižší ceny než konkurence. Stával se pánem trhu. Typické se pro něj stalo určování cen jeho výrobků – nikoli 200 korun, nýbrž 199 korun, nikoli 500, ale 499. Psychologicky to působilo lépe.

Pokračoval v racionalizaci výroby. Dílnám dal samostatnost a do jejich čela postavil mistry, kteří nesli za všechno odpovědnost. Jako samosprávné jednotky obchodovaly s ostatními útvary podniku. I každý zaměstnanec měl vlastní účet, na který se mu připisovalo vyrobené zboží, případně odečítaly zmetky.

Baťa vyráběl lacino ve špičkové kvalitě a přitom nepotřeboval žádné kontroly.

FIRMA NA ČTYŘECH KONTINENTECH

Řídil největší podnik ve Zlíně a chtěl mít vliv i na město samé. V roce 1923 hladce zvítězil v místních volbách a stal se starostou. Zlín vzkvétal – dva obchodní domy, hotel, největší biograf ve střední Evropě, nemocnice, sociální ústav, půldruhého tisíce domků pro zaměstnance vytvořilo zahradní čtvrť.

Ve druhé polovině dvacátých let zavedl Baťa ve své továrně pásovou výrobu, kterou poznal v Americe u Forda. Produktivita práce vzrostla o 75 procent a přitom počet zaměstnanců stoupl o 35 procent.

Baťovy podniky zasahovaly do všech odvětví, které měly souvislost s výrobou bot – do gumárenství, chemie, textilu, dřevařství, loďařství. Továrny založil i ve čtyřech dalších morav-

ských městech. Vybudoval podnikové školství, které se stalo vzorem pro další firmy. Založil a bohatě dotoval výzkumný ústav, z něhož vzešlo několik vynikajících vědců včetně budoucího vynálezce měkkých kontaktních čoček do očí Otty Wichterleho. Jeho filmové studio natáčelo nejen reklamní šoty, ale později rovněž filmy pro děti a stalo se kolébkou světoznámých tvůrců Karla Zemana a Hermíny Týrlové.

Na počátku třicátých let vytvořil neúnavný Baťa dceřiné firmy včetně obuvnických továren v mnoha vyspělých zemích: v Německu, ve Švýcarsku, ve Velké Británii, Holandsku a jinde. V roce 1931 proměnil rodinný podnik v akciovou společnost, která hospodařila s kapitálem 135 milionů korun a zaměstnávala 30 tisíc lidí na čtyřech kontinentech.

Život Tomáše Bati skončil kvůli jeho tvrdohlavosti. V úterý 12. července 1932 chtěl odletět do švýcarského městečka Möhlin na břehu Rýna, aby se účastnil otevření své další pobočky. Na letišti v Otrokovicích však ležela hustá mlha. Nejprve start o hodinu odložili, ale Baťa na odletu trval. Krátce před šestou hodinou ranní jeho letadlo *Junkers F 13* odstartovalo. Za několik minut spadlo z výšky 20–30 metrů. Pilot Jindřich Brouček a továrník Tomáš Baťa zahynuli.

Spisovatel Karel Čapek v *Lidových novinách* podnikatele vysoce hodnotil: „Jiní a povolanejší vám v těchto dnech připamatují Tomáše Baťu jako organizátora, dobyvatele a budovatele z nejúspěšnějších; rád bych na něm vyzvedl stránku skromnější, i když bez ní by nebyl tím velkým Baťou. Byl to muž; byl z lidí, kterým se oblíbeným rčením říká muž stoprocentní. Silný a snad trochu bezohledný; a především optimista. Muž naprosto nepodlomený jakoukoli nedůvěrou v sebe; člověk nerozpolcený, který nemele naprázdno, ale silnými zuby překusuje problémy, které leží v linii jeho zájmu. Přetnout gordický uzel je výkon málo subtilní, ale otvírá cestu tomu, kdo se nechce nechat zastavit.“

Ve Spojených státech dávali za vzor Henryho Forda a Thomase Alva Edisona, kteří se z chudých poměrů vypracovali na krále aut a krále elektřiny. V Československu se stal takovým příkladem Tomáš Baťa. Komunisté ho očerňovali a napadali, ale když později převzali v republice moc, staly se některé jeho metody tiše základem pro mnohé podniky. A někteří nejvyšší komunističtí funkcionáři, odchovanci jeho podnikové školy, si odtamtud odnesli – aniž to kde proklamovali – racionální pracovní metody. Ševcovský král Tomáš Baťa byl vizionář, který vytvořil základy moderního českého průmyslu a manažerského myšlení.